

סיפור ראשיתו של איוב איוב ב'

יאיר ברנשטיין

האם איוב הוכיח שהוא צדיק אמת ולא צדיק על מנת לקבל פרס? האם השטן הפסיד בהתערבות? האם ישלים עם הפסד זה?

תיאור המעמד השני בשמיים (ב 1 – 7) פותח בזהות כמעט מוחלטת לתיאור המעמד הראשון. כך נוצר אפקט של מתח אצל הקורא. הקורא כבר יודע מה קרה לאיוב על הארץ והוא אף יודע מדוע התרחשו דברים אלה שהרי הוא קיבל הצצה לעולמות העליונים בתיאור המעמד הקודם. על כן עולה במלוא עוצמתה השאלה – מה יקרה עתה שם למעלה, בעקבות תגובותיו של איוב? תיאור המעמד השני במילים זהות מעלה את השאלה האם גם הדו-שיח בין השטן לאלוהים יתנהל באותה צורה. האם השטן יודה בטעותו? האם אלוהים יעיר לשטן על טעותו? זאת ועוד, לאחר האסונות הנוראים שפקדו את איוב, מצפה הקורא להתייחסות מסוימת לכך בשמים. אך התייחסות זו לא מגיעה בשלב ראשון אלא לאחר מספר פסוקים. אפשר שהשהייה זו בתגובת האל באה כדי ללמדנו שאמנם עולמו של אדם אחד חרב על הארץ אך בשמים עולם כמנהגו נוהג.

התפנית בעלילה מתרחשת בפסוק 3. בשלב זה מקבל הקורא תשובות לתהיותיו הקודמות. בפסוק 3 יש חריגה מן הניסוח של המעמד הקודם כאשר אלוהים אומר לשטן **לְעֵדְנִי מִחֲזִיק בְּתַמָּתוֹ וְתִסִּיתָנִי בּוֹ לְבַלְעוֹ חֲנָם**. אלוהים מודה שהשטן הסית אותו לפגוע באיוב וכל זאת 'חנם', לשווא. יפה השימוש במילה זו שכן השטן טען כנגד אלוהים שאיוב ירא אותו 'חנם' וכעת השטן הוא זה המואשם בעשיית מעשה 'חנם'.

אולם השטן לא משתכנע שאיוב פועל באמת ממניעים טהורים, משום שאיוב עדיין לא נפגע בגופו. לתפיסת השטן, כל עוד אדם לא נפגע בעצמו הוא יכול להמשיך ולברך על כך שעוד יש לו את חייו ובריאותו. וכל עוד לאדם יש על מה להודות הניסיון של השטן לא יצלח. אלוהים משתכנע מדברי השטן גם הפעם ושולחו עם תנאי – הוא רשאי לפגוע בגופו של איוב אך לא לקחת את נפשו.

המעמד השני בשמיים מסתיים שוב ביציאתו של השטן מפני ה'. אולם בשונה לסיום המעמד הקודם כאן השטן פונה מיד להכות את איוב. כך עוברים אנו למעמד האחרון בארץ.

המעמד השלישי בארץ מתואר בפרק ב פסוק 7 – פרק ג פסוק 1. המעבר החד למעמד השלישי בארץ מראה את זריזותו של השטן לבצע את זממו. בעוד המעמד השני בארץ החל במילים 'ויהי היום', שניתן להבינן כהשהייה מסוימת, כאן השטן יוצא ומכה את איוב בשחין רע מיד בתום שיחתו עם אלוהים.

מדוע בחר השטן להכות את איוב דווקא בשחין?

האם לשטן לא היו מחלות אחרות באמתחתו שאיתן יכול היה להכות את איוב? הבנת ההקשר המקראי של המכה יעזור במציאת פתרון לשאלה זו.

על השחין אנו שומעים ברשימת הקללות בספר דברים פרק כח פס' 27: **יִכְכֶּה ה' בְּשָׁחִין מְצָרִים ובעפלים** [ובטְחָרִים קרי'] **וּבְגָרָב וּבְחָרָס אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא**. יש לשים לב למספר פרטים בפסוק זה. ראשית ההקשר של הפסוק הוא הקללות שיבואו על החוטא. השטן, בהכותו את איוב בשחין, מבקש לגרום לאיוב להבין שהוא נענש בעונש המוטל על החוטאים. איוב כמובן יודע שהוא לא חוטא וכך מגדיל השטן את הסיכוי שאיוב יישבר ויקלל את ה'. בנוסף, רשימת המכות בפסוק שבדברים הן מכות שאינן יכולות להירפא (אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא). כלומר מבחינת איוב חייו נגמרו וזו תחילת הסוף.

מלבד שני נתונים אלה עוד נשים לב שבמכות הקודמות לא צוין במפורש שהשטן הוא הגורם להן. לעומת זאת מכה זו השטן בכבודו ובעצמו פוגע באיוב. כלומר, מכה זו היא פוגעת באיוב ישירות¹ היא גורמת לגרוד קשה וממאסה על האדם את חייו לאור כובדה של המכה הקורא שואל:

האם גם אחרי הכאתו בשחין יעמוד איוב בניסיון?

גם כאן, כבסוף הפרק הקודם, מגיב איוב במעשים, אלא שהפעם אין הוא מגיב במילים, עובדה הבולטת לאור השוואת תגובותיו בשני הפרקים. לא רק שאינו מגיב במילים, מעשיו אינם מעידים על קבלת הדין כבעבר. המעשה היחיד שעושה איוב הוא לקיחת חרס להתגרד בו. מכך אנו למדים על קושי המכה – הגירוד היה כה חזק שלא היה די באצבעותיו. כלומר, במעשה של איוב כבר ניתן לחוש בשבירה מסוימת באמונתו הפנימית. קודם השתחוה איוב אפיים ארצה והביע בכך את קבלת הדין וכעת אמנם יושב הוא על הארץ אך כדי להקל על כאבו ולא כדי לקבל עליו את הדין.

מה איוב אומר והאם דבריו מראים על נקודת שבירה?

במובן מסויים האישה מהווה אף היא ניסיון – היא מציעה "פתרון קל". האם יתפתה איוב לנקוט בו? יש לשים לב שאיוב אינו אומר דבר עד שאשתו פונה אליו בדברים דברי איוב לאשתו – פְּדַבֵּר אַחַת הַנְּבָלוֹת תְּדַבְּרִי גַם אַת הַטּוֹב נִקְבַּל מֵאֵת הָאֱלֹהִים וְאֵת הָרָע לֹא נִקְבַּל? – התפרצות זו של איוב עומדת בניגוד מסוים לאיוב התם הישר והסר מרע.

האם האישה אומרת את דבריה מתוך חמלה ורחמים או מתוך כעס?

שיפוטנו את תחילת דבריו של איוב תלויה מאוד בהבנת תפקיד האישה. אם היא אמרה את דבריה מתוך רחמים, איוב בנקודה זו יתפרש כדמות כעסנית המגיבה בשלילה לרוצים להועיל לה. מצד שני, אם דברי האישה באים מתוך כעס כלפי איוב על האובדן הגדול שנגרם לה, או אז איוב מצטייר שוב כדמות המקבלת עליה את הדין ומתנגדת לכל ניסיון להביע כעס על אלוהים. דברי האישה מועטים וכדאי לנסות לזקק מהם תשובה לשאלתנו. האישה אומרת לאיוב שני משפטים:

- א. עֲדֶיךָ מִחֲזִיק בְּתַמְתֶּךָ. מהו הטון בו נקטה האישה? האם נאמר הדבר בלעג? או שזוהי קריאת תמיהה? מכל מקום יש בדבריה קביעת עובדה המראה כי על אף ספקותינו כקוראים בנוגע לתמימותו של איוב לאחר מכת השחין, האישה בטוחה כי אישה עוד מחזיק בתומתו.
- ב. בְּרַךְ אֱלֹהִים וְנָמַת. זוהי עצתה של האישה לאיוב.

שני המשפטים מחזירים את הקורא למעמדי השמיים. בפרק ב פסוק 3 אלוהים מתגאה מול השטן כי על אף המכות הקשות שנפלו על איוב, איוב עֲדָנוּ מִחֲזִיק בְּתַמְתֶּךָ. לכאורה נראה כי בשים המספר את דברי אלוהים בפי האישה הוא רומז לקורא כי האישה באה מתוך מניעים טובים ("אלוהיים"). אולם סוף דבריה מקבילים לדברי השטן בשני המעמדים שבשמים – על/אֵל פְּנִיךָ יְבָרְכֶךָ (א 11; ב 5). מלבד הדמיון המילולי יש גם דמיון במטרת הדברים. בדבריה מסיטה האישה את איוב לקלל את אלוהים ממש כשם שהשטן מנסה להסיט את איוב לקלל את אלוהים. לאור זאת ניתן להסיק כי האישה היא שליחה (לא מודעת) של השטן.

לאור האמור לעיל קשה להגיע למסקנה חותכת בעניין זה ואנו נשארים עם הספק. לא בכדי צוירה דמותה של אשת איוב בצורה המשתמעת לשני פנים. הסופר, בהחדירו את הספק בליבנו, מעיד בצורה עקיפה על הלך רוחו של איוב. הספק מתחיל לכונן בליבו של גיבור הסיפור אולם אין הוא נוטה לכיוון זה או אחר. מצד אחד מחזיק הוא עדיין בתומתו ומצד שני מתפרץ הוא על אשתו ובכך אולי הוא מביע את חלחול הספק לליבו – ספק בנוגע לצדיקותו וספק בנוגע להנהגת האל בעולם.

חלחול הספק לליבו של איוב נלמד גם מתוך חלקו השני של דבריו, המנוסח כשאלה רטורית. בעוד שבפרק הקודם דבריו של איוב היו מנוסחים כקביעות ברורות, מנוסחים הם כעת כשאלה; ושאלה היא תגובתו הראשונה של הספקן. עוד יש לציין שדבריו, בשונה מדבריו בפרק הקודם, שיפטיים. בפרק הקודם דיבר איוב באופן כללי על נתינה ולקיחה של האל וכעת הוא קובע כי האל נותן גם טוב וגם רע.¹

מדוע מודגש שאיוב לא חטא? כלום לא מבין זאת הקורא מתוך תיאור הדברים?

תגובתו של איוב מסוכמת על ידי המספר במילים בְּכָל זֹאת לֹא חָטָא אִיּוֹב בְּשִׁפְטָיו. בין סיכום זה לסיכום הפרק הקודם יש הבדל קל מאוד. שם נאמר בְּכָל זֹאת לֹא חָטָא אִיּוֹב וְלֹא נָתַן תְּפִלָּה לְאֱלֹהִים (א 22) וכאן נאמר בְּשִׁפְטָיו. האם הבדל זה הוא הבדל סגנוני או שמא יש לו משמעות?

בנוגע לשאלה זו קבעו חז"ל: "בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו. אמר רבא: בשפתיו לא חטא בלבו חטא" (בבא בתרא ט"ז ע"א). קל לקבל דקדוק יפה זה של חז"ל מסיבה זו: איוב שמתחיל לפקפק, ואיוב שאינו מצדיק את הדין הוא גם איוב שאולי חוטא בליבו. עם זאת, מלבד הציווי לֹא תִחְמַד, לא קיימת במקרא תפיסה של הרהור חטא כפשע ומשום כך אין זה סביר שבסיפורנו כן קיימת תפיסה כזו. עוד נוסף שהאפשרות ששינוי זה נובע משיקולים סגנוניים, דהיינו לשם מניעת חז גוניות בכתיבה, לא קיימת בסיפורנו. זאת משום שדווקא סיפורנו מאופיין בחזרתיות רבה. אם כן יש להסביר את ההבדל בין שני הפסוקים בצורה אחרת.

נראית לי כאן תשובתו של אבן עזרא. בפירושו על איוב ב פסוק 10 אומר אבן עזרא:

"להורות כי עוד יחטא בשפתיו ויוציא מפיו מלים ברוב צערו".

כלומר, יש לראות פסוק זה לא ביחס לעבר אלא ביחס לעתיד. ואכן פרק ג נפתח במילים אֲחֲרַי כֵּן פָּתַח אִיּוֹב אֶת פִּיהוּ וַיִּקְלַל אֶת יוֹמוֹ. הנה מולנו סופו של תהליך איטי וכמעט בלתי מובחן בו איוב מגיע אט אט לנקודת השבירה:

- לאחר רצף המכות הראשון לא חטא איוב ולא נתן תפילה לאלוהים.
- לאחר מכת השחין לא הגיב כלל במילים אלא רק במעשים.
- לאחר דברי אשתו, שאפשר שגם הם מהווים ניסיון, מתפרץ איוב בכעס ואף אומר דברים חריפים על הנהגתו של האל את עולמו. אך עם זאת לא חטא איוב בשפתיו.
- לאחר הגעת הרעים מגיע גם רגע השיא של הסיפור ואיוב פותח את פיו. ולא רק שהוא פותח את פיו אלא הוא עושה זאת כדי לקלל. אולם נשים לב, איוב מקלל את יומו ולא את אלוהים, אולם בקללה זו גלומה התרסה כלפי האל עצמו.

¹ ויס, איוב, עמ' פ"א

מדוע איוב מקלל את יומו דווקא אחרי שרעיו באו?

כפי שניתן לראות קיללת איוב את יומו התרחשה אחרי שרעיו באו לנוד לו ולנחמו. עולה השאלה מדוע דווקא בנקודה זו? כיצד שרד איוב את איבוד משפחתו, הכאתו בשחין, התגרותה של אשתו ופצח בקללה דווקא כשהגיעו רעיו לנחמו?

איוב קיבל בשורות ממלאכים, התמודד עם דברי אשתו ועתה - המפגש האחרון של איוב עם דמויות אחרות הוא עם הרעים. מסופר כי הרעים באים לנוד לאיוב ולנחמו (ב 11). עם זאת בהגיעם אין הם עושים זאת כלל. בתחילה אין הם מזהים אותו וכאשר הם מזהים אותו הם בוכים וקורעים בגדיהם כמנהג אבלות. בשלב האחרון הם זורקים עפר על ראשיהם השמימה. לאחר מכן הם יושבים עמו שבעה ימים ושבעה לילות ואין איש פוצה פה. שלושת מעשיהם האחרונים יחד עם ישיבתם בשתיקה רועמת הם שהביאו בסופו של דבר את איוב לקלל את יומו.

הבכי, קריעת הבגדים וזריקת העפר על הראש הם מנהגי אבלות מוכרים מהמזרח הקדום. אף נציין כי איוב בעצמו קורע את בגדיו לאחר שהוא שומע על מות בניו. לכאורה נוהגים הרעים כאיוב ומשתתפים בצערו. עם זאת בחינה מדוקדקת של הפסוקים מעלה תמונה שונה לגמרי של פעולת הרעים. כאמור, הרעים באו לנוד לו ולנחמו. אולם קריעת הבגדים נעשתה רק לאחב שהם ראו אותו. כלומר, קריעת הבגדים היא תגובה למראהו של איוב ולא השתתפות בצערו על מות בניו. ואם זו תגובה למראהו של איוב יש בכך שיקוף של הרעים למצבו הקשה כל כך של איוב. בכך הם מוסיפים לכאבו ומצוקתו של איוב. אבל הם מגדילים להכביד עליו בכך שהם יושבים עמו ולא אומרים דבר. רעיו של איוב באו לנחם, וזו הייתה ציפיתו של איוב מהם, אולם במציאות הם מעיקים. בעוד דבריה של אשת איוב נתנו פתח לאיוב לפורקן נפשי בצורת התבטאות מסוימת, שתיקתם של הרעים מונעת את האפשרות הזו מאיוב והוא נשאר עם כאבו ומחשבותיו. על כן אין פלא שכאשר הוא פותח את פיו, הוא מקלל את יומו. הסיפור על תחילתו של איוב הוא סיפור כאוב של צדיק ורע לו. הוא מושך אותנו לשאלות על התמודדות עם סבל ומעלה את סוגיית התיאודיצייה (צידוק האל) – איך יכול להיות שיש צדיק אשר רע לו? התשובה, כך נראה, מסתתרת בדברי האל בפרק ל"ח.

ביבליוגרפיה

דוד כהן צמח במקרא-וידאו:

<http://mvofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=ab447f44-5780-4068-abb4-4e29fccef6b9&lang=HEB>

מאיר ויס, "הסיפור על ראשיתו של איוב", **מקראות ככונתם**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 335 – 390.
אילנה פרדס, "אשת איוב", **הבריאה לפי חוה – גישה ספרותית פמיניסטית למקרא**, תל אביב 1996, עמ' 111 – 119.

מאיר שלו, "איש היה בארץ עוץ", **תנ"ך עכשו**, ירושלים תל אביב תשמ"ה, עמ' 105 – 11.